

AJANKOHTAISTA

Towards an integrated theory of historical consciousness and moral consciousness (HiMoCo) -tutkimusverkoston workshop, Helsinki, 27.– 29.4.2015

Jan Löfström

Monissa länsimaissa keskustellaan kiivaasti, ovatko maahanmuutto ja yhteiskuntien kasva-
va etnis-kulttuurinen moninaisuus hyvästä, pitäisikö kansalaisuuden juridisia kriteereitä tiu-
kenta, ja ovatko liberaali moniarvoinen demokratia ja kapitalistinen markkinatalous hyö-
dyksi vai haitaksi pyrittäessä ratkaisemaan sosiaalisen eriarvoisuuden ja ekologisen kestä-
vyyden kaltaisia polttavia ongelmia. Eräiden arvioiden mukaan demokraattisen järjestel-
män legitimeetti on kriisiytynyt. Samalla kansalaisuuden sisällöstä ja rajoista on tullut
kiihkeiden poliittisten kiistojen aihe. Kansalaisuudella on kiistoissa paitsi juridinen, poliitti-
nen ja sosiaalinen myös kulttuurinen ulottuvuus, joka koskee kansalaisryhmien oikeutta sii-
hen, että heidän kulttuuriset identiteettinsä ja traditionsa tulevat yhteiskunnassa huomioon
otetuksi.

Kun keskustellaan esimerkiksi maahanmuutosta, esitetään samalla väittämiä sen syistä
ja sen muodostaman “ongelman” ratkaisusta. Maahanmuuttoa selitetään historiallisilla
syy–seuraus-yhteyksillä, se asetetaan osaksi historiallista jatkumoa tai muutosta, ja sen
käsittelytavoille haetaan oikeutus vetoamalla eettistä universalismia tai relativismia edusta-
viin periaatteisiin ja argumentteihin. Historialliset selitykset ja moraaliset pohdinnat kietou-
tavat siten toisiinsa. Ne saattavat edustaa monentasoista historiallista ja moraalista ajattelua
ja sisältää vaihtelevasti emotionaalis-affektiivisia elementtejä. Kiinnostavaa on, millaisia
leikkauspintoja ja kytkentöjä historiallisen ja moraalisen tietoisuuden välillä tällaisessa ase-
telmassa esiintyy.

Helsingissä pidettiin 27.–29.4.2015 monitieteinen workshop *Towards an integrated
theory of historical consciousness and moral consciousness*. Sen tavoite oli tarjota sysäys
tutkimusyhteistyöhön, jossa tarkastellaan ja syvennetään historiatietoisuuden ja moraalitie-
toisuuden teorioiden leikkauskohtia, muodostetaan niitä koskevaa uutta teoriaa ja koetel-
laan teoreettisia avauksia empiirisellä tutkimuksella. Kolmipäiväinen workshop kokosi Tie-
teiden talolle neljätoista historian didaktiikan ja kasvatustieteen, filosofian ja sosiaalipsyko-
logian tutkijaa Suomesta, Ruotsista, Islannista, Saksasta, Alankomaista, Kanadasta ja Aust-
raliasta. Workshopin järjestäjinä toimivat Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian
seura sekä historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimusryhmä Helsingin yliopis-
tossa. Workshopin teki mahdolliseksi Riksbankens Jubileumsfondin myöntämä apuraha.

[\[1\]](#)

Historiatietoisuuden ja moraalitietoisuuden välimaastossa

Historian tutkimuksessa tapahtui 1980-luvun lopulla “moraalinen käänne” siten, että moraalialue koskevat kysymykset otettiin selvästi historian tutkijoidenkin pohdittavaksi (Cotkin 2008). Historiallisen vastuun teema on ollut esillä julkisuudessa yleensäkin, ja onpa vuosituhattonen vaihdetta kutsuttu suoranaisiksi “anteeksipyyntöjen ajaksi” (Gibney ym. 2008). Monien julkisten anteeksipyyntöjen aiheena on ollut juuri historiallinen vääräys.

Historialliset kipupisteet ovat hyvä kasvualusta konflikteille valtioiden välillä ja valtioiden sisällä, jos niitä ei työstetä rakentavasti. Historian opetuksen odotetaan kehittävän oppilaiden kykyä käsitellä kipeitä ja kiistanalaisia kysymyksiä tavalla, joka on tietoteoreettisesti pätevä, yhteiskunnallisesti rakentava ja eettisesti kestävä. Näihin tavoitteisiin pyrkiviä historian opetuksen aineistoja ja opetusohjelmia ovat tuottaneet monet eri viranomaishot (mm. Euroopan neuvosto) sekä järjestöt (mm. Euroclio). Idea niissä on ollut, että historian vääräyksiä opetuksessa käsittelemällä voidaan tukevoittaa oppilaiden sitoutumista ihmisoikeuksiin ja demokratiaan sekä ehkäistä vastaavia vääräyksiä tulevaisuudessa (ks. Selman & Barr 2009). Välineet kiistanalaisen historian opetukseen ovat usein menetelmiä, joilla oppilaat pannaan vertailemaan ristiriitaisia lähteitä ja historian eri tulkintoja historian tutkijan tavoin (esim. Foster 2014). Rationaalisen mielipiteen muodostuksen harjoittaminen on tärkeää, kuitenkin sen ohella olisi olennaista miettiä myös, minkälaisia historia- ja moraalitietoisuuden syvärakenteita ja prosesseja oppilaiden ajattelu sisältää.

Modernin historian didaktiikan keskeinen käsite on historiatietoisuus, jolla viitataan ihmisen perustaipumukseen rakentaa merkityksellisiä linkkejä menneen, nykyisen ja tulevan välille. Ihmiset etsivät tietoisesti ja tiedostamattaan rationaalisia selityksiä ja loogista oikeutusta nykyoloille historiasta, ja nämä menneisyyttä koskevat tulkinnat motivoivat heidän toimintaansa tässä päivässä sekä tarjoavat perustan tulevaisuuteen kohdistuville odotuksille. Historiatietoisuudessa on myös moraalinen elementti, sillä historiaa koskevat tulkinnat ovat jollain tasolla kertomuksia oikeasta ja väärästä ja ne luetaan nykypäivän arvojen ja normien taustaa vasten (Rüsen 2004). Ihmiset pitävät usein juuri moraalisia kysymyksiä eniten kiinnostavina, kun he pohtivat historiaa. Menneisyyden moraalikäsitteiden erilaisuus nykypäivään verrattuna saattaa johdattaa heitä syventämään historiatietoisuuttaan, jos erilaisuuksien havaitseminen saa heidät miettimään, millä tavoin moraalikäsitteet ovat olleet erilaisia ja miksi ne ehkä ovat muuttuneet (Ammert 2013).

Historiatietoisuudesta ja sen kehityksestä on paljon kirjallisuutta (mm. Rüsen 1989, 2004; Seixas 2004; Wilschut 2012), samoin moraalisen arviointikyvyn kehityksestä (mm. Kohlberg 1984; Rest 1979). Jälkimmäisellä kentällä tutkijat ovat operoineet useilla avainkäsitteillä, kuten moraalisen arvioinnin kompetenssi (*moral judgment competence*, Lind 2008), moraalinen järkeily (*moral reasoning*, mm. Myyry 2003), moraalinen herkkyys (*moral sensitivity*, Myyry 2003; Tirri & Nokelainen 2011) ja moraalijattelu (mm. Thoma ym. 2013). Workshopissa arvioitiin, että käsite *moral consciousness* soveltuu hyvin tutkimuskenttään. Suomenkielisessä kirjallisuudessa “moraalitietoisuutta” ei näytä toistaiseksi esiintyneen, kun taas englanninkielisessä kirjallisuudessa *moral consciousness* esiintyy eri yhteyksissä, esimerkiksi politiikan filosofiassa sekä historiallisen ajattelun tutkimuksessa muun muassa Jörn Rüsenillä. Rüsen totesi vuosia sitten (2004, 80–82), että historia- ja moraalitietoisuuden suhde on tutkimatta. Tuo huomio pätee yhä. Workshop pyrki osaltaan vastaamaan Rüsenin identifioimaan tutkimustarpeeseen.

Workshopin sisältö ja tuleva tutkimusyhteistyö

Workshopin tavoite oli kartoittaa mahdollisia kosketuspintoja ja leikkauskohtia sekä toisiinsa linkittyviä käsitteitä historiatietoisuuden ja moraalitietoisuuden sekä niiden kehityksen teorioissa. Toinen tavoite oli kuulostella historia- ja moraalitietoisuuden empiirisessä tutkimuksessa käytettyjä ja mahdollisesti siirrettävissä olevia metodeja. Osallistujia pyydettiin etukäteen pohtimaan workshopin teemaa oman tieteenalansa ja tutkimusintressinsä kannalta ja valmistelemaan lyhyt alustus johonkin seuraavista alateemoista:

I – Current state of the theoretical and empirical study of historical consciousness and moral consciousness

II – Historical consciousness as a form of/foundation for moral reflection

III – Theoretical, conceptual and methodological points of convergence in the studies of historical consciousness and moral consciousness

IV – Measuring the qualities of historical consciousness and moral consciousness

Alustukset ja niistä käydyt keskustelut täyttivät kokouksen kaksi ensimmäistä päivää, workshopin kolmantena päivänä koottiin yhteen päivien antia, hahmoteltiin tulevien yhteistyöhankkeiden mahdollisuuksia ja perustettiin workshopin teemaan paneutuva tutkimusverkosto. Keskusteluille varattiin paljon aikaa, ja niiden suuntaamiseksi oli asetettu seuraavat apukysymykset: Mikä tuntui keskeisimmältä asialta alustuksessa? Millä tavoin alustuksen näkökohdat liittyvät workshopille asetettuihin tavoitteisiin? Millä tavoin alustuksessa esitettyjä avauksia voitaisiin tutkia ja kehitellä edelleen.

Tieteenalojen ja tutkimustraditioiden erilaisuus asettaa tieteidenvälisissä hankkeissa haasteita, mutta workshopissa nähtiin paljon mahdollisuuksia historiatietoisuuden ja moraalitietoisuuden teorioiden vuorovaikutukseen sekä yhteistyöhön, jota voitaisiin harjoittaa suhteellisen helposti. Keskusteluissa syntyi melko yhtenevä käsitys siitä, millaiset tutkimuskysymykset olisivat keskeisiä. Erityisen kiinnostavia prosesseja tutkittavaksi olisivat muun muassa selittämisen ja oikeuttamisen tavat ja toiminnan seurausten ja motiivien kuvaukset kansalaisten käsitellessä moraalisia historiallisia tai nykyhetkeen liittyviä dilemmoja, skenaarioita ja yhteiskunnallisia kiistanalaisia kysymyksiä. Kyseessä olisi paljolti kognitiivisten prosessien tarkastelu. Sen ohella tulisi kuitenkin muistaa myös emotionaalisten prosessien tason prosessit.

Keskusteluissa pidettiin tärkeänä, että teemaa koskeissa empiirisissä tutkimuksissa ihmisille asetettavat dilemmat, skenaariot ja kiistakysymykset ovat aidosti avoimia. Tätä voi usein olla vaikea saavuttaa, sillä historiallisten prosessien ”lopputulokset” osin tiedetään ja se saattaa vaikuttaa niiden moraaliseen (jälki)arviointiin. Toisaalta jonkinlainen historiallisen kontekstintiedon tuntemus on tutkimushenkilöillä tarpeen, jotta empiirinen tutkimus voi ylipäänsä pyrkiä kehittämään ja todentamaan teoriaa, miten ihmiset prosessoivat historiallisia tulkintoja ja moraalisia arvioita sekä miten nuo prosessit mahdollisesti linkittyvät toisiinsa.

Workshopissa todettiin, että tutkimushankeyhteistyö voi olla kevytrakenteista siten, että kaksi tai kolme toimijaa toteuttaa yhteistyössä pienehkön pilottitutkimuksen tai metodikoikeilun. Niissä voitaisiin analysoida joitain jo olemassa olevia aineistoja eri metodeilla tai eri tieteiden näkökulmasta. Esimerkiksi itse kuulisin mielelläni, miten moraalijatteluä tutkiva sosiaalipsykologi analysoisi vuosina 2008–2009 keräämiäni lukiolaisten ryhmähaastatteluja, joissa lukiolaiset pohtivat ylisukupolvisen vastuun ja historiallisten vääryyksien hyvittämisen kysymyksiä. Tällainen aineistojen jakaminen edellyttää, että muut tutkijat

ymmärtävät aineiston kielen tai että aineisto käännetään toiselle kielelle.

Laajemmissa tutkimusprojekteissa pyritään muodostamaan konsortioita. Tällöin projekteilla on yhteinen teoreettis-käsitteellinen perusta, mutta empirian keräämisessä käytettävät dilemmat ja skenaariot ovat erilaisia, sillä samat dilemmat ja skenaariot eivät toimi kenties yhtä hyvin eri maissa yhteiskunnallis-kulttuurisen kontekstin erojen vuoksi. Keskusteluissa pidettiin järkevänä, että empiiristen tutkimusten fokus olisi lähinnä lapsissa ja nuorissa, jolloin historiatietoisuuden ja moraalitietoisuuden kehitykseen liittyvät kysymykset olisivat erityisen mielekkäitä.

Lopuksi perustettiin workshopin teemaan kiinnittyvä tutkimusverkosto, joka toimii tois-taiseksi kevytrakenteisesti sähköpostitse ja verkkoon rakennettavan aineistojen jakelukana-van muodossa. Verkoston jäsenet pyrkivät järjestämään teemaa koskevia paneeleja ja ses-sioita historian(didaktiikan), kasvatustieteen, sosiaalipsykologian ja filosofian konferens-seissa. Verkosto pyrkii myös linkittymään jo olemassa oleviin teemaltaan läheisiin verkos-toihin.

Viitteet

- [1] Esitän yhteistyötahoille lämpimät kiitokseni omasta sekä apuraha-anomuksen teh-neen työryhmän puolesta! Työryhmän muodostivat Jan Löfström, dosentti Niklas Ammert (Linnéuniversitet), professori Gudmundur Heidar Frimannsson (Háskolinn á Akureyri), dosentti Liisa Myyry (Helsingin yliopisto) ja FD Silvia Edling (Högskolan i Gävle).

Kirjallisuus

- Ammert, Niklas 2013. *Historia som kunskap. Innehåll, mening och värden i möten med historia*. Lund: Nordic Academic Press.
- Cotkin, George 2008. *History's moral turn*. *Journal of the History of Ideas* 69 (2), 293–315.
- Foster, Stuart 2014. *Teaching controversial issues in the classroom. The exciting potential of disciplinary history*. Teoksessa Baildon, Mark, Kah Seng, Loh, Lim, Ivy, Inanc, Gül & Jaffar, Junaidah (toim.), *Controversial history education in Asian contexts*. London: Routledge, 19–37.
- Gibney, Mark, Howard-Hassman, Rhoda, Coicaud, Jean-Marc & Steiner, Niklaus (toim.), 2008. *The age of apology. Facing up to the past*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kohlberg, Lawrence 1984. *Psychology of moral development. The nature and validity of moral stages*. San Francisco: Harper & Row.
- Lind, George 2008. *The meaning and measurement of moral judgment competence: A dual-aspect model*. Teoksessa Fasko, Daniel & Willis, Wayne (toim.), *Contemporary philosophical and psychological perspectives on moral development and education*. Creskill: Hampton Press, 185–220.
- Myyry, Liisa 2003. *Components of morality. A professional ethics perspective on moral motivation, moral sensitivity, moral reasoning and related constructs among university students*. University of Helsinki, Department of Social Psychology.
- Rest, James 1979. *Development in judging moral issues*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rüsen, Jörn 1989. *The development of narrative competence in historical learning – An*

- ontogenetic hypothesis concerning moral consciousness. *History & Memory* 1 (2), 35–59.
- Rüsen, Jörn 2004. Historical consciousness: Narrative structure, moral function and ontogenetic development. Teoksessa Seixas, Peter (toim.), *Theorizing historical consciousness*. Toronto: University of Toronto Press, 63–85.
- Seixas, Peter (toim.), 2004. *Theorizing historical consciousness*. Toronto: University of Toronto Press.
- Selman, Robert & Barr, Dennis 2009. Can adolescents learn to create ethical relationships for themselves in the future by reflecting on ethical violations faced by others in the past? Teoksessa Martens, Matthias, Hartmann, Ulrike, Sauer, Michael & Hasselhorn, Marcus (toim.), *Interpersonal understanding in historical context*. Rotterdam: Sense Publishers, 19–41.
- Thoma, Stephen, Derryberry, W. Pitt & Crowson, H. Michael 2013. Describing and testing an intermediate concept measure of adolescent moral thinking. *European Journal of Developmental Psychology* 10 (2), 239–252.
- Tirri, Kirsi & Nokelainen, Petri (toim.), 2011. *Measuring multiple intelligences and moral sensitivities in education*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Wilschut, Arie 2012. *Images of time. The role of historical consciousness of time in teaching history*. Charlotte: Information Age Publishing.

PhD Jan Löfström on Turun yliopiston yhteiskunnallis-historiallisen kasvatuksen dosentti ja toimii historian ja yhteiskunnallisten aineiden didaktiikan yliopistonlehtorina Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella.